

«Det moderne gjennombrudd» og kristen maskulinitet hos borgerskapets teologer i Norge

HALVOR MOXNES

halvor.moxnes@teologi.uio.no

«The Modern Breakthrough» and Christian Masculinity of Bourgeois Theologians in Norway

The last part of the 19th century was a period of transformation of the Norwegian society with modernization and criticism of Christianity. The women's movement was one of the major forces of modernization, and it challenged the theological basis for women's subordination. The liberal university professors of theology did not meet this criticism directly; by and large they defended women's subordination with theological arguments. This essay deals with this conflict from another perspective, seeing the crisis of modernity as a crisis for masculinity and male roles when confronted with new demands and social changes. Since Jesus was the primary (male) ideal for Christian identity, presentations of Jesus in books by Norwegian (all male) theologians from this period reflect attempts to form a new, male identity. In these books a traditional masculinity is transformed to integrate both masculine and feminine characteristics. However, the negative contrast to this new ideal masculinity was described in terms that traditionally were characterized as feminine. This pattern appears to be in line with the contrast popular in Nordic masculinity research between «manly» and «unmanly». However, in these writings by Norwegian theologians and critics we also find another contrast, between (the positive) «manly» and (the negative) «only manly», or «hyper masculine».

KEY WORDS: Norway, modernity, masculine theology, Jesus, male ideal, women's liberation.

I den siste delen av 1800-tallet var Norge vitne til store samfunnsmessige forandringer med modernisering og kritikk av kristendommen. Kvinnebevegelsen var en av de viktigste drivkreftene i moderniseringen og utfordret det teologiske grunnlaget for kvinnens underordning. De liberale teologene ved universitetet støttet kvinners talerett og rett til å bli prester, men stod likevel sammen med de mer konservative teologene om å argumentere for kvinnens underordning. Artikkelen argumenterer for at denne konflikten må belyses ved å se krisen i moderniteten som en krise for maskuliniteten i konfrontasjon med nye krav og samfunnsendringer. Siden Jesus var det fremste (mannlige) idealet for kristen identitet, reflekterer presentasjoner av Jesus i bøker av (mannlige) teologer fra denne tiden forsøk på å forme en ny, mannlig identitet. Den tradisjonelle maskuliniteten er omformet for å integrere både maskuline og feminine trekk.

DA DE BLE utfordret av kvinnefrigjøringen i moderniteten i siste del av det 19. århundre, hvorfor svarte da mannlige norske teologer med å utvikle en kristen maskulinitet? Var modernitetens krise i teologien egentlig en krise i mannrollen?

Kampen om eller mot moderniteten var også en kamp om hvordan kjønn skulle forstås. Moderniteten i Europa i det 19. århundre var kjennetegnet av industrialisering, urbanisering, framvekst av arbeiderklasse, politiske endringer med overgang fra autoritære til mer demokratiske system og rettigheter for individet. Et av endringsfeltene var kvinners frigjøring, som skapte debatter om kvinners rettigheter, seksualitet og forholdet mellom kvinner og menn. Som i andre europeiske land var det også i Norge kvinner som tok opp den kirkelige og teologiske diskrimineringen av kvinner.

Men denne siden av moderniseringen knyttet til kjønn har i liten grad vært tatt opp eller drøftet i fremstillinger av norsk kirke- og teologihistorie for denne perioden. Ikke uventet er det hittil bare kvinnelige forskere som har tatt tak i denne problematikken (Lein 1981; Norderval 1982).

Heller ikke «mannspørsmålet» har vært viet noen oppmerksomhet i studier av modernismens gjennombrudd innenfor kirkeliv og teologi i Norge. De store strukturelle endringene i denne perioden rammet også menn; deres etablerte roller i økonomi, samfunnsliv og ikke minst i familielivet ble endret. Hva skjedde med menneskes forståelse av seg selv i denne overgangstiden fra en patriarkalsk autoritetsstruktur til et moderne individ- og subjektbasert samfunn og familiefellesskap der kvinnene krevet sin rettmessige plass? For en del år siden pekte den norske manns- og kjønnsforskeren Jørgen Lorentzen på at denne mannlige problematikken i liten grad var tematisert i forskning om moderniteten (Lorentzen 1998). Dette har nå endret seg gjennom en rekke studier de siste årene, men det har gitt seg lite utslag innenfor kirke- og teologiforskning på moderniteten i Norge. Denne artikkelen er en liten begynnelse til et slikt studium, med fokus på fremstillingen av maskulinitet hos noen norske teologer rundt århundreskiftet 1900.

Det materialet jeg tar frem er knyttet til en avgrenset gruppe av teologer og prester som representerte den liberale universitetsteologien og den grundtvigske, kulturåpne retning i kirken, uttrykt gjennom tidsskriftet *Kirke og Kultur*. I denne perioden var Teologisk fakultet ved Universitetet i Kristiania det eneste faglige teologiske miljøet i Norge. Det var også det miljøet som etter hvert støttet kvinnes rettigheter i kirken, og det vil derfor være interessant å undersøke om og eventuelt på hvilken måte denne utviklingen slo ut i refleksjoner over maskulinitet. Det som ikke kommer med i denne artikkelen, er holdninger hos kirkelig konservative prester og ledere i Indremisjonen og andre ledere for legmannsbevegelsen; men det ville kreve en egen studie.

Mannlighet og modernitet i Norden

Et representativt uttrykk for studier av mannlighet og modernitet i Norden er *Män i Norden. Manlighet och modernitet 1840–1940* (Lorentzen og Ekenstam 2006). Her skisserer Claes Ekenstam opp noen av de teoretiske grepene som kjennetegner mannsforskningen i Norden (Ekenstam 2006:13–47). Maskuliniteten blir ikke bare sett i relasjonen mellom menn og kvinner eller mannlig og kvinnelig, men i relasjoner mellom menn. Delvis inspirert av Georges Mosses idealtypiske motsetningspar *stereotype* og *countertype* (Mosse 1996:3–16, 56–76) setter Ekenstam opp motsetningsparet «mannlighet» og «umannlighet» som en heuristisk modell til å studere utforminger av maskuliniteter. Det er nødvendig å benytte flertall; forestillinger om maskulinitet er nemlig avhengige av klasse (for eksempel borger, bonde og arbeider) og alder (ungdom og voksen). Selv om nordisk mannsforskning selvsagt er internasjonalt orientert med hensyn til teorier og metoder, gir vektleggingen av «mannlighet» og «umannlighet» og ulike klasser grunnlag for kontekstnære studier av de nordiske samfunn. For denne studien vil særlig kapitlet om «borgerlighetens skjøre manlighet» (Tjeder 2006:48–76) gi perspektiver til å analysere norske teologers utforming av maskulinitet i sammenheng med deres bakgrunn innenfor embedsmannstanden som en borgerlig kultur.

De kristne utformingene av maskuliniteter i det 19. og 20. århundre i Norden og Nord-Europa har nå fått en samling pilot-studier i *Christian Masculinity. Men and Religion in Northern Europe in the 19th and 20th Centuries* (Werner 2011). Ifølge Yvonne Maria Werner vil disse studiene utfordre to sentrale hypoteser som har dominert synet på kjønn og kristendom i Europa i det 19. århundre. Den første tesen var at det 19. århundre var preget av en feminisering av kristendommen i Europa. Det innebar at kristendommen ble betraktet som del av den private sfæren, dominert av kvinnene, og ikke av den offentlige sfæren som ble dominert av menn. Dette perspektivet hang sammen med den andre tesen om at Europa hadde gjennomgått en sekularisering. Ifølge denne tesen var det særlig mennene som hadde fjernet seg fra kirkene, og sekulariseringen var derfor dominert av en maskulinitet som var liberal-borgerlig. I motsetning til disse synspunktene stiller Werner og hennes medarbeidere opp tesen at det 19. århundres (Nord-)Europa var preget av en kirkelig konfesjonell (dvs. henholdsvis katolsk og protestantisk) kultur der nasjonale identiteter fant uttrykk i ulike former for maskulinitet. Dette representerte en motstrategi fra kirkenes side for å styrke en mannlig dominans og motvirke sekulariseringen av samfunnet og feminiseringen av religionen. Studiene i *Christian Masculinity* er interessante fordi de utfordrer tradisjonelle posisjoner, og fordi mange av dem tar opp katolske posisjoner og politikk, mens de fleste sekulariseringsstudiene har vært basert på land med protestantisk dominans. De aller fleste studiene i *Christian Masculinity* er knyttet til Sverige eller nord-europeiske land utenfor Norden, og det er ingen egen studie av norsk religiøsitet. Imidlertid blir tesen om sammenhengen

mellom en konfesjonell kultur og nasjonal identitet bekreftet av studier av betydningen av en luthersk tradisjon for nordisk identitet i det 19. århundre (Thorkildsen 1997, Stenius 1997). Disse studiene er del av et større prosjekt som er samlet i *The Cultural Construction of Norden* (Sørensen og Stråth, red. 1997), men der blir maskulinitet eller kjønn ikke tatt opp som egne perspektiv. Slik bekrefter de den samme situasjonen som Lorentzen (1998) beskrev for studier av moderniteten: mannlighet blir ikke tematisert. Det krever tydelig en særlig innsats å bringe maskulinitet inn i studier av nasjonalitet og identitet.¹

Kvinnefrigjøring som utfordring for mannlige teologer

Var det kampen om mannsrollen det egentlig dreiet seg om for de mannlige teologene, under kampen om og mot kvinnesaken i moderniteten i Norge? Innledningsvis er det nødvendig å skissere opp situasjonen for kvinner i kirken og kritikken mot kirkens kvinnesyn fra slutten av det 19. århundre. Kirkens svar på denne kritikken er undersøkt av Bente Lein i *Kirken i felttog mot kvinnefrigjøring. Kirkens holdning til den borgerlige kvinnebevegelsen i 1880-årene* (Lein 1981). Kvinnesakens utfordring til teologenes kvinnesyn var først og fremst knyttet til læren om kvinners underordning. Den mest utfordrende kritikken fra kvinnesakshold tok universitetsteologene ikke opp. Den kom fra Aasta Hansteen (1824–1908) som fra 1870-tallet var en ledende skikkelse i kvinnesaksbevegelsen. I en rekke artikler og skrifter fra 1870 av tok hun opp det sentrale spørsmålet i denne underordningsteologien: kvinnens stilling i forhold til skapelse, syndefall og frelse (Lein 1981:72–77). Her gikk hun inn på det hun så som det avgjørende problemet, at Bibelens og teologiens lære om mennesket skapt i Guds bilde alltid hadde blitt tolket og forstått som «mannen skapt i Guds bilde». Kvinnen, derimot, var skapt av Gud til å ha en ydmyk, tjenende stilling. I protest mot dette gav Aasta Hansteen ut skriftet *Kvinden skabt i Guds billede* (1878; 1999:401–8; Lein 1981:74–77). Her argumenterte hun for at kjønnenes likeverd var i overensstemmelse med skapelsen; mannens herskerrolle var ikke en opprinnelig tilstand, men et resultat av syndefallet. Nå hadde imidlertid utviklingen ført til at kvinnene var kommet opp til sitt opprinnelige nivå ved skapelsen. Derfor var det på tide at også underordningsforholdet mellom mann og kvinne ble brutt ned og at kvinnen ble likestilt med mannen. Hansteen selv så hele denne utviklingen som et resultat av «Guds og kristendommens indvirkning» (Lein 1981:75). Til tross for at Hansteen brukte gudstro og kristendommen som argumenter, er det få tegn på at teologer har reagert på hennes skrifter (Lein 1981:76). Kanskje ble hennes utlegninger av Bibelen ikke vurdert som så seriøse at de fortjente et svar.²

Det fikk derimot Gina Krog (1847–1916) som var den ledende kvinnesaksforkjemperen i Norge i denne perioden (Lein 1981:78–82). I tre artikler i *Nyt Tidsskrift* i 1884, «Nogle ord om kvindesagens udvikling og nærmeste opgaver i vort land», kritiserte hun både politiske og sosiale forhold (Krog 1999). Men hun tok også opp

mannsamfunnets ideologi, «underdanighetslæren» om kvinner. Krog hevdet at denne læren hemmet all utvikling. Her ventet hun ingen hjelp fra konservative og høykirkelige prester og teologer, men hun håpet på hjelp fra «frisinnede kristne» for å bli kvitt kirkens underdanighetsdogme (Krog 1999:414).

Til disse «frisinnede» hørte professor Fredrik Petersen (1839–1903). Han var den første av universitetsteologene som representerte en kulturåpen holdning til modernisering, naturvitenskapenes utvikling og biologiens kritikk av skapelsesberetningene i Bibelen (Petersen 1880). Men den åpne holdningen gikk ikke så langt som til en kritikk av kjønnsrollene i disse beretningene, eller av Paulus' utsagn om kvinnens underordning. Etter Petersens mening hørte disse synspunktene ikke til det som var tidsbestemt i Bibelen. Tvert imot, her var det snakk om «Guds skaperorden» som hadde satt over- og underordning som en «naturlov». Petersen og andre teologer brukte denne «naturloven» til å begrunne at kvinnens natur var knyttet til forplantning, kyskhets og kjærlighetsgjerninger under mannlig ledelse (Lein 1981:196–199). Mot denne bakgrunnen var det ikke merkelig at Petersen i sitt svar til Gina Krogs kritikk av «underdanighetslæren» skuffet henne (Lein 1981:78–82). Petersens posisjon viste at i moralspørsmål og kvinnesyn var det små forskjeller mellom liberale teologer og konservative prester og den pietistiske legmannsbevegelsen.

I spørsmålet om kvinners rolle i kirken, særlig prestatjeneste, ble det derimot etter hvert en betydelig forskjell mellom universitetsteologene og det konservative flertallet blant prester og i legmannsbevegelsen. Kristin Molland Norderval har undersøkt denne utviklingen i *Mot Strømmen. Kvinnelige teologer i Norge før og nå* (Norderval 1982:46–61). Fra 1884 fikk kvinner rett til å ta alle former for embeds-eksamen, også i teologi. Men siden kvinner ikke hadde adgang til å bli prester, førte teologistudiet ikke til noen yrkesmulighet.³ Forslag fra kvinnesaksforkjempere om at kvinner skulle ha adgang til alle embeter, førte i 1902 til en forespørsel fra Kirkedepartementet til biskopene og Det teologiske fakultet om kvinners adgang til prestatjeneste. Professorene delte seg i et flertall som var mot og et mindretall på én som var enda mer imot. Flertallet mente at «kvindens ejendommelige anlegg henviser henne til en anden tjeneste i menigheten» (Norderval 1982:47). Men det var tydeligvis en utvikling på gang: I 1911 støttet professorene adgangen for kvinner til å forkynne i kirken på lik linje med lekmenn (Norderval 1982:27–45). Og i 1917 mente et flertall (3 mot 2) av professorene at det ikke var noen prinsipielle hindringer for at kvinner kunne bli prester. Dermed hadde de yngre og mer liberale professorene ved Teologisk fakultet ved slutten av denne perioden inntatt en posisjon som var helt i strid med det dominerende synet blant prester, biskoper og ikke minst de mektige legmannsorganisasjonene i Norge.

Mandig kristendom

Det må altså ha skjedd en i alle fall delvis endring i universitetsteologenes syn på kvinnen i perioden fra 1880-tallet til første del av 1900-tallet. Men hva med mennenes forståelse av seg selv i denne overgangstiden fra en patriarkalsk autoritetsstruktur til et moderne individ- og subjektbasert samfunn og familiefellesskap der kvinnene krevet sin rettmessige plass? Hvis moderniteten satte spørsmålsteget ved kjønn, var det ikke bare ved kvinnelighet, men også ved mannlighet.

Tittelen på George Brandes epokegjørende bok om det moderne gjennombrudd peker på hvem han mente hadde forårsaket dette gjennombruddet; tittelen var *Det moderne Gjennombrudds Mænd* (Brandes 1883). Det var neppe tilfeldig at Brandes' yndlingsord i boken var «mandig». Den danske kjønns- og litteraturforsker Pil Dahlerup peker på at mandig «bruges i en meget omfattende betydning: som en generell kulturel norm, som moralsk norm og som æstetisk norm», og konkluderer med at «det er fastsettelsen af et nyt mandlighetsbegreb, som hermed får sit kulturelle gjennombrudd» (sitert i Lorentzen 1998:19).

«Mandig» var et ord som også ble brukt av de teologene som så på seg selv som representanter for «det moderne gjennombrudd»; de hadde brutt med ortodoksien og ville gå inn i en dialog med det moderne. Presten Christopher Bruun (1839–1920), en av grunnleggerne av tidsskriftet *Kirke og Kultur*, var blant dem som trakk opp perspektiver for hvordan kirken kunne bidra i det moderne. Han representerte en grundtvigsk, kulturåpen og nasjonal kristendom; han var sentral i folkehøyskolebevegelsen, dels i samarbeid med og dels i konflikt med Bjørnson. I en nyttårspreken fra 1894 så han for seg en «ny kristendomsskikkelse, en troende kulturstrømning som ville virke frigjørende og omdannende på samfunnet» (Bruun 1894:305–310; Aukrust 1999:292). Dette var for ham en visjon for det 20. århundre som måtte begynne å bli virkeliggjort allerede før det nye århundret begynte. Han gir kritikerne rett i at «der er uenigelig noget gammeldags, noget affældigt over kristendommen i vore dage. Ialfald da her i landet» (Bruun 1894: 308) Men samtidig har kristendommen alltid den mulighet å bli fornyet og fornyet. Det må skje ved at en får en «kristendomsvenlig, en troende kulturstrømning». Men for å nå dette målet «saa trenger vi til unge mænd. Enhver kulturstrømning begynner gjerne med at gripe en del av ungdommen og vinde den for seg. Og den kristendomsform, vi nu har, passer åpenbart ikke riktig for de unge mænd. Den ... passer langt mere for gamle kvinder end for unge mænd» (Bruun 1894:309).

I Bruuns karakteristikk av samtidens kristendom finner vi ekko av en viktig tematikk særlig i Storbritannia og USA i denne perioden (Hall 1994). Det var en frykt hos menn for at kristendommen var blitt for «kvinnelig», dominert av kvinnelige verdier, og at det derfor var nødvendig å gjenreise dens «mandige» karakter. Særlig gjaldt dette i forhold til arbeiderklassen der kristendommen hadde mistet oppslutning blant menn. Forsøk på å nå ut særlig til unge menn, for eksempel gjennom

Gruppebilde av teologer. Kanskje studenter. Foran fra venstre: E. Solum, E. Broch, Schive, Malmin. Bak fra venstre: O.B. Bull, K.A. Larsen, S. Michelet, Blaauw. (Foto: Ludvig Forbech / Universitetshistorisk fotobase)

YMCA (Young Men's Christian Association), var preget av ønsket om å gjenetablere kristendommen som en «mandig» religion.

Samtidig virker det som Bruun har et noe annet perspektiv. Han var, i likhet med sine engelske kolleger, opptatt av at kirken trengte en fornyelse av forkynnelsen, som «bedre enn den nuværende er i stand til at kalde paa de unge mænd» (1894:310). Men det er mest karakteristisk at han ser på unge menn som håpet for

kirkens fremtid. Han er optimistisk med tanke på «unge mænd» som vil «føre Herrens krige» og er i stand til «at optage kampen mot den fritænkernes kultur» (Bruun 1894:310). Dette var en klart maskulin og krigersk retorikk kombinert med en fremskrittstro som var karakteristisk for ungdomsbevegelser og synet på ungdom i de nordiske land rundt århundreskiftet. I en studie av modernitet og den nordiske forestilling om ungdom fremhever Henrik Berggren at de nordiske land hadde en annen utvikling enn Tyskland og Storbritannia (Berggren 1997:231–39). Der hadde ungdomsbevegelser, blant andre Boys Scouts, som mål å få ungdom ut fra de uheldige konsekvensene av modernismen, som urbanisering, trangboddhet og fatigdom. I Norden derimot, beholdt «ungdom» forbindelsen med den optimistiske «avant-garde»-retorikken fra de tidlige ungdomsbevegelser i første del av 1800-tallet. Dermed var unge menn ikke først og fremst en utsatt gruppe som måtte berges fra moralske farer, mangel på karakter og vilje (Tjeder 2006:64–65, 68–69); de ble snarere sett som viktige aktører i moderniseringsprosessen.

Jesus som maskulinitetsideal mot en «kvinnelig kristendom»

Hvordan skulle en utforme en kristendom som passet for unge menn? Det viktigste kristne mannsidealet var Jesus, og her er det riktig å understreke at han var et *mannsideal*. Selv om Jesus var et ideal for alle kristne, gjorde det faktum at han var mann at trekk knyttet til mannlige egenskaper sto sentralt. Fremstillingen av Jesus som ideal tok flere former. Beskrivelser av Jesus i preker og taler henvendte seg direkte til tilhørerne og oppfordret dem til å bruke Jesus som et ideal for sine liv. Et karakteristisk trekk for det 19. århundret var fremstillinger av Jesus bygget på den populære forestillingen om helten, den heroiske mannen som ideal for samfunnet. Dette idealet sto sterkt både i katolske og protestantiske deler av Europa (van Osse-laer og Maurits 2011). Men disse forestillingene om Jesus som «moderne» manns-ideal virket også inn på historiske fremstillinger av Jesus.

Biografier over den menneskelige Jesus er uttrykk for den retningen som kalles «den historiske Jesusforskning» som begynte på 1800-tallet. Denne forskningen representerte en liberal teologisk retning og var et uttrykk for moderniteten i teologien (Moxnes 2012). Disse fremstillingene av Jesu liv presenterte Jesus som menneske i et sosialt miljø. Konservativ teologer og kristne var meget kritiske til denne utviklingen fordi de mente den truet troen på Kristi guddommelig-het. Men heller ikke fremstillingene av den menneskelige Jesus presenterte ham bare som en figur fra fortiden; han var også et ideal for nåtidens mennesker og samfunn. Det er karakteristisk for flere av disse Jesusbiografiene at de knyttet sammen maskulinitet og nasjonalisme; idealene for nasjonen og borgeren ble uttrykt ved hjelp av maskuline karaktertrekk. På slutten av 1800-tallet beskrev den skotske teologen Georg Adam Smith Jesus som en ung mann som møtte de samme utfordringer som unge menn i Storbritannia på denne tiden. Det som

Bildet fremstiller Jesus som en alminnelig mann i et norsk bygdemiljø. Christian Skredsvig: «Menneskens sønn» (1891), (324x452 cm). Bildet tilhører Nasjonalmuseet for kunst, arkitektur og design. (© Nasjonalmuseet / Foto: Jacques Lathion)

kjennetegnet Jesus var at han utviklet en ideell, maskulin karakter (Moxnes 2012:163–76).

Også Jesusbilder hos norske teologer og prester kan undersøkes med sikte på hvilke mannsideal de representerer. Min hypotese er at diskusjonene om Jesu mandighet i denne litteraturen avspeiler menns leting etter en ny selvforståelse i en tid da mannsidealene var i endring. Christopher Bruuns lille bok *Om Jesus som menneske* (Bruun 1898) kan leses som en oppfølging av hans tanker om en kristendom for unge menn fra nyttårsprekenen i 1894. Han starter boken med å beskrive et Kristusbilde i en kunstsamling i Roma, med et ansikt av Jesus som menneske der det er glorien rundt ansiktet som fanger oppmerksomheten. Ansiktet i seg selv, derimot, er «ubetydelig, uten liv og kraft,» og Bruun finner at det svarer til det bildet han selv hadde hatt av Jesus Kristus. Det hadde guddomsglansen, men «menneskeuttrykket» var «mat, svagt, blodløst» (Bruun 1898:1, 2). Det var dette bildet av et «karakterløst menneskeansigt» Bruun ville erstatte slik at Jesus kunne fremstå konkret som et virkelig menneske. Og for Bruun betydde det at Jesus fremsto som en virkelig mann.

Bruun sammenligner Jesus først med Muhammed og Moses. Ikke uventet gikk resultatet av den sammenligningen inn i samtidens vestlige bilde av Jesu og kristendommens overlegenhet over andre religioner: «Han er jordens største og merkeligeste religionsstifter, den mand, der ved kraften av sin aand har underlagt sig den del

av menneskeheten, som uden spøragsmaal står høiest baade i kultur og moral» (Bruun 1898:7). Når Jesus var presentert som det høyeste trinn av utviklingen, ble det avgjørende at han kunne forstås som et ideal i de utfordringene det moderne samfunnet sto overfor. Det er i den sammenhengen at Bruun mente bildet av Jesus som «bare kjærlighed, bare godhed, bare mildhed og taalmodighed,» trengte å bli supplert: «Men man glemmer da stundom, at han ligesaa sikkert eiede baade handlekraft og manddom og mod og flammende vrede ... Man tænker sig ham nesten som en kvinde. *Men han var en mand. Aa, for en mand han var!* Man stirrer saalenge på «det Guds lam», at man glemmer, at han lige saa vel var «løven af Juda» (Bruuns utheving, Bruun 1898:33–34). I fremstillingen av Jesus som blir fristet i ørkenen, understreker Bruun at dette dreier seg om noe helt annet enn de vanlige fristelsene vi blir utsatt for. Dette var «den store mands fristelser», og Bruun sammenligner ham med Napoleon; han var et eksempel på en som, i motsetning til Jesus, falt for fristelsen (Bruun 1898:50–51).

I det siste kapitlet i boken, om betydningen av læren om at Jesus var menneske, trekker Bruun sammenligninger til den aktuelle situasjonen i Europa. Sammenligningen gjelder særlig to områder: de sosiale konfliktene mellom arbeidere og borgerskap, og kulturutviklingen i Europa i denne perioden. I kontrast til den europeiske kulturs dekadanse, «denne kulturs *blødgighed*, dens tusinder av intetsigende behov», setter Bruun opp bildet av Jesus. Han var et eksempel på «det enkle liv» til en håndverker (Bruun 1898: 97–98). Om Jesus sier Bruun at han «var en arbeider og en *arbeiderven*», i motsetning til dem som ville sette opp Jesus på kapitalens side og som motstander av arbeiderne. Bruun gir ikke uhemmet tilslutning til alt arbeiderne har gjort, men mener at Jesus ikke ville ha bifalt «hele det system, ifølge hvilket kapitalen nu øver sit frygtelige herredømme i verden.» Han tenker seg at Jesus ville «skaffe hans gamle kamerater, arbeiderne, en bredere og bedre plads, og tvinge rigmændene, som han aldrig var særlig venner med, til at nøie sig med en beskjednere» (Bruun 1898:96–97).

Kombinasjonen av trekk i beskrivelsen av Jesus, at han både var mandig og arbeider og arbeidervenn, har store likhetstrekk med Jesusfremstillingene til Charles Kingsley i England (1819–1875). Kingsley var den fremste eksponent for kristen mannlighet i viktoriatiden.⁴ Han var mannen bak «muscular Christianity». Det var et uttrykk som en av hans kritikere brukte for å karakterisere en av hans bøker, men det ble hengende ved Kingsley og den tendensen han representerte. Han førte en energisk kamp mot den katolske kirke og sølibatet, og det han kritiserte som et bilde av Jesus som en asketisk, kvinnelig engel. I kontrast til den asketiske Kristus beskrev Kingsley ham som sterk og maskulin, og fremstilte Kristus til og med som ektemann («husband»).

Bruuns perspektiv på Jesus minner om Charles Kingsleys med sin robuste maskulinitet, i motsetning til det kvinnelige, uten særlige forsøk på å integrere føl-

somme sider av personligheten i det maskuline. Bruuns Jesusbilde var også preget av et perspektiv som sto sterkt blant kristne sosialister i England. Kingsley var opp-tatt av at Jesus måtte appellere til arbeiderklassen. Det var derfor ikke tilfeldig at flere representanter for denne «macho-kristendommen» var kristne sosialister (Gay 1992; Vance 1985). Ved å fremstille Jesus som arbeider, ønsket de å nå inn til menn i den sekulariserte arbeiderbefolkningen som hadde en tradisjonell form for masku-linitet. Dermed var bildet av den maskuline Jesus også et uttrykk for kritikk av «de dannede klasser» som representerte feminiseringen av samfunnet. Det mannlige var hos Bruun ikke bare en motsetning til det kvinnelige, men også til den «bløt-aktighet» som preget moderne kultur, og som derfor inkluderte både menn og kvin-ner. Argumentasjonen for Jesu mandighet kan derfor sees først og fremst som rettet mot menn, som en oppfordring om ikke å gi etter for en «bløtaktighet» som ville føre til umandighet.

Menn mellom «kun mænd» og «feminister»

Det virker som om Bruun hadde et forholdsvis enkelt bilde av den ideelle maskulini-teten, som han finner hos arbeidere, i motsetning til «rigmænd» som representerte «denne kulturs blødgatighet». Et mer komplisert bilde finner vi hos en annen skri-bent i *Kirke og Kultur*, forfatteren Theodor Caspari (1853–1948). Han skrev i 1900 en vurdering av samtidig norsk litteratur med tittelen «Det feministiske drag ved den nyeste norske litteratur» (Caspari 1900). Dette er ikke, som en kunne ha trodd, en kritisk artikkel om kvinnelige forfattere, men en kritikk av 1890-årenes romaner fra mannlige forfattere. Ifølge Caspari hadde disse forfatterne sviktet arven fra begynnelsen av århundret.

Caspari var en dypt konservativ mann som så den realistiske litteraturen som forfallstegn i tiden (Stamnes 2012:211–222). At artikkelen ble publisert i tidsskrif-tet *Kirke og Kultur* betyr at den ble lest av den liberale, kirkelige elite. De delte ikke nødvendigvis alle Casparis synspunkter på den moderne litteraturen, men artikke-len skisserer opp dilemmaene det konservative borgerskapets menn sto i når de skulle utforme en forståelse av mannlighet i denne perioden. Artikkelen står i en kontekst som David Tjeder i sitt kapitel i *Män i Norden* kaller «Borgerlighetens sköra manlighet» (Tjeder 2006). Tjeder viser at «karakter» var det sentrale begrepet som ble brukt til å uttrykke mannligheten, og det var spørsmål om å ha den rette karak-teren. Den fantes hos borgerskapets menn, men ikke hos kvinner, arbeidere og adelsmenn. Samtidig var det åpenbart at heller ikke hos borgerskapets menn var det en selvfølge at de hadde den rette karakteren. For denne vurderingen av karak-ter er det nyttig å bruke den motsetningen *Män i Norden* skisserer som typisk for en nordisk manns-diskurs, nemlig motsetningen mellom mannlige og umannlige. Da gir det som plasseres i området for det umannlige innhold til det som ansees for å være ideelt mannlige.

Caspari tar utgangspunkt i et sitat han tilskriver Goethe eller Schiller om at «enhver helstøpt dikterpersonlighet maa ha *noget* kvindelig ved sig» (Caspari 1900:7). Dette preget den eldre tids forfattere, Wergeland, Welhaven, Ibsen, Lie og Bjørnson. Hos dem var «den mandlige intelligens» tilsatt og mildnet av «kvindelig følelse», resultatet var at de så sundt på «livets grundverdier», og at diktningen gjorde et harmonisk inntrykk på leserne. Med et karakteristisk uttrykk for periodens syn på natur og frisk luft sier Caspari at det sto «en egen sund og sterk ozonluft» fra denne diktningen.

Men Caspari mente at fra 1870-årene endret noen av disse dikterne seg. Ibsen gikk inn i sterke kamper og mister sin opprinnelige følsomhet, og ble «fra nu av *kun mand*, haard, kantet, til tænderne rustet mand» (Caspari 1900:7). Det samme gjaldt andre «krigsmænd» som Kielland og Garborg. Til tross for at de var forkjempere for «kvindeemancipation», ble deres diktning mer og mer «*mandlig*». Det var naturalismen i litteraturen som inntrådte, som Caspari karakteriserer som et «*mandfolkestyre*». Dermed var den ideelle balansen mellom mannlighet og kvinnelighet gått tapt og erstattet av en ensidighet der forfatteren var «*kun mand*». Caspari avgrenser seg her fra en maskulinitet som ble uttrykt gjennom krigsterminologi og fysisk kraft som ble symboler på nasjonal identitet, slik de i Europa ble representert av militærvesen og idrettsforeninger (Kolnar 2006: 21–12; Mosse 1996:107–32).

Men 1890-tallets mannlige forfattere var preget av en motsatt ensidighet, og Caspari finner ikke noe bedre ord for å karakterisere den enn «*feministisk*». Dette uttrykket hadde ikke noe med kvinnelige forfattere å gjøre. Caspari bruker det til å betegne mannlige forfattere, for eksempel Obstfelder, som «modstandsløst drages til og hvirvler omkring – kvinden» (Caspari 1900:9). Det erotiske står i sentrum, men denne tiltrekningen er kombinert med andre negative karaktertrekk, for eksempel overflatisk selvbehag. Det finnes i en litterær form som en tom stil, «*stilisisme*,» der forfatterne «går forbi» moralen. Caspari kobler denne tendensen til brede europeiske strømninger. Den representerer «det synkende romanske aandsliv», dvs. det franske, i motsetning til «den germaniske folkeand» som feirer lysende triumfer over hele verden (Caspari 1900:22). Her gir Caspari uttrykk for en kjent form for kulturkritikk ved bruk av stereotyper (Leersen, 2006:204–215). Kritikken er sett fra tysk perspektiv og identifiserer seg med det germaniske; Caspari avslutter med å ønske seg «lidt mere norsk litteratur.» Uttrykk som det «synkende romanske åndsliv» og «feminisme» er her kodeord for dekadansen innenfor litteraturen. Den ble sett som en oppløsning av fellesskapet mellom den enkelte og samfunnet som truet både borgerskapets mannsideal og det nasjonale (Andersen 1992:130–133). Dermed var det selve samfunnets grunnlag som var truet.

Casparis reaksjon hører hjemme innenfor en europeisk, borgerlig reaksjon på utfordringene mot den normative, borgerlige maskuliniteten mot slutten av det 19. århundre (Mosse 1996:77–106). Slik Caspari bruker det er «feministisk» et uttrykk

som ikke først og fremst hører hjemme i sammenligningen mellom mannlig og kvinnelig, men i motsetningen mellom mannlig og umannlig. Her er det «feministiske» samtidig umandig og unorsk. Maskulinitet, i den harmoniske kombinasjon av mannlighet og kvinnelighet som de store forfattere fra første del av 1800-tallet representerte, var for Caspari også typisk norsk.

I motsetning til Christopher Bruuns binære inndeling av kvinnelig og mannlig, med det mannlige som positivt ideal, differensierer Caspari ved å innføre et skille mellom det ideelt mannlige og det negative «hyper-mannlige», den som er «kun mand». Dette var et skille som også fantes i den engelske diskusjonen av mannlighet, som differensierte seg fra Kingsleys «muscular masculinity». Et eksempel var Rugby-rektoren, Thomas Hughes, som la vekt på å adskille mandighetsidealene både fra den vold og hardhet som preget «rough men», særlig fra arbeiderklassen, og fra egoismen og konkurransementaliteten som kunne prege middelklassen. Derfor la han vekt på at en mann skulle inkorporere omsorg i styrken og mildhet i strengheten (Gay 1992). Thomas Hughes' enormt populære beskrivelse av et kostskolemiljø i *Tom Brown's Schooldays* (1857) hadde stor innflytelse for å spre slike ideer blant unge gutter fra Englands kommende elite.

Hughes skrev også en liten bok om Jesus der han understreket Jesu mandige egenskaper, *The Manliness of Christ* (1879). «Manliness» innebar mer enn mot, det inkluderte også ømhet og omtanke for andre (Hughes 1896:23–24; Moxnes 2012:173). Likhetene i mandighetsidealene mellom boken med Tom Brown som ideal og Kristusbildet viser hvordan teologi var en del av den felles kulturkonteksten i samfunnet, der diskusjonen om mandighet og mannsroller var gjennomgripende i den borgerlige kulturen. Siden det innenfor den kristne kulturkrets var selvsagt at Jesus var et ideal for alle livsforhold, var det naturlig at spørsmålet om hvordan en skulle forstå Jesu mandighet var et aktuelt tema. Derfor finner vi også at norske universitetsteologer som var engasjert i at kirken skulle være en folkekirke, åpen mot samfunnet, var opptatt av spørsmålet om Jesu mandighet. Det er Casparis modell, å finne en mannlighet som er avgrenset fra «bare mann», men som samtidig ikke ble umannlig, som går igjen i Jesusfremstillinger tidlig på 1900-tallet.

Jesus i borgerlig mannsbalanse

Hos Lyder Brun (1870–1950), som var en yngre samtidig av Theodor Caspari, finner vi en Jesusfremstilling som viser at han delte de kulturelle forestillingene om mandighet contra umandighet. Lyder Brun kom fra en geistlig embedsmannsslekt med flere biskoper. Som professor i Det nye testamente ved Det teologiske fakultet i første del av 1900-tallet var han en sentral skikkelse for en kulturåpen folkekirke. I 1904 utgav han en liten populær bok, *Jesu billede* (Brun 1904). Der gjentar han den kritikken som Christopher Bruun kom med av samtidens Jesusbilder; for eksempel var bildet av Jesus som den gode hyrde preget av vekhet og følsomhet, av noe

«umandig og svakt». I motsetning til det setter han evangelienes «mandige og sterke Jesusbilde», der de kombinerer «mildhet og strenghet» (Brun 1904:58). Bruns fremstilling er også preget av mannsidealene om «den heroiske helten» (Van Osse-laer og Maurits 2011:63–94), når han sier om Jesusbildet i Markusevangeliet at det i særlig grad er preget av «mandig kraft og ensom storhet» og at Markus understreker «det storslagne og heltemessige» i Jesu personlighet (Brun 1904:37).

Brun utfyller disse bildene i et kapittel om «Jesu personlighet» i en større faglig fremstilling med tittelen *Jesu evangelium* (Brun 1917:132–43). Startpunktet er at Jesus, i likhet med andre av historiens store, skapende personligheter, ikke kan forklares ensidig ut fra den forutgående historien eller fra sitt miljø. Det var hans «aandsfylde personlighet» som var den egentlige skapende kraft. Ifølge Brun var Jesus som type en «viljens og handlingens, ikke tankens eller følelsenes mand» (Brun 1917:132). Mens den første negasjonen skilte Jesus (som jøde) fra greske filosofer, skilte den siste ham fra mistanke om egenskaper som ble identifisert som kvinnelige. Brun sier at Jesus reagerte mot «vek kvindelig følsomhet». Men typisk for Bruns mannsideal er at det kombinerer egenskaper som mildhet og strenghet; Jesus var «en herskernatur,» men samtidig «ydmyg av hjertet». Og med sin kjærlighet til barn og medfølelse med menneskelig nød var han «i slægt med ogsaa kvindens ømhed og inderlighet,» positive egenskaper som sto i kontrast til den negative «veke» følsomhet (Brun 1917:135).

Bruns Jesus representerer dermed en mandighet som tar opp i seg egenskaper som ble positivt tilskrevet kvinner: mildhet, ydmykhet, ømhet og inderlighet. Dette mannsidealet uttrykkes med brodd mot en mannstype som var preget av «vek kvindelig følsomhet». Men dette var ikke ensidig en kritikk av kvinner; Chr. Bruun kalte det «blødagtighed» og Brun omtalte det som noe «umandig og svakt». Det var først og fremst den mannlige svakhet, umandigheten, som ble en metafor på den moderne kulturens svakhet. Svaret på problemene for mannens identitet var altså ikke å rendyrke ensidig styrke og kraft, men å kombinere mannlige og kvinnelige egenskaper.

Det Brun derimot ikke skriver noe om, er om bildet av samtidens kvinner på samme måte kunne kombinere positive kvinnelige og mannlige egenskaper, eller om det var ensidig preget av det som ble karakterisert som kvinners egenskaper. Det forblir uklart i et utsagn om Jesu «forhold til kvinden», der Brun sier at det var «en anerkjendelse av hennes fulde religiøse og moralske verdighet» (Brun 1917:135).⁵ Imidlertid fantes det et samtidig eksempel på en slik karakteristikk av kvinner, eller rettere sagt, av en bestemt kvinne, nemlig dronning Victoria av Sverige (Jarlert 2011). Den svenske biskopen Gottfrid Billing beskrev henne i 1912 som «den mandigste mann i den kongelige familie.» Det betød ikke at hun var «maskulin» biologisk, men at hun hadde mannlige kvaliteter som modenhet, mot og åndelig styrke som kunne kombineres med kvinnelige egenskaper.

Det sosiale aspektet med Jesu tilknytning til arbeiderklassen som fantes hos Christopher Bruun, finnes ikke hos Lyder Brun. Han gir en beskrivelse av egenskaper som ikke er eksplisitt sosialt definert, men vektleggingen av «Jesu personlighet» er individualisert og understreker den *karakteren* som var viktig for menn i ansvarlige og ledende stillinger. I sin undersøkelse av typiske trekk for den borgerlige mannen i Norden, understreker Tjeder den vekten som ble lagt på karakter (Tjeder 2006:51–76), der for eksempel å ha en fast eller god karakter sto i motsetning til å ha en svak karakter eller til å mangle karakter. Også i Storbritannia var oppdragelse til en god karakter sentralt for utdannelsen av unge menn: der ble mannens karakter simpelthen avgjørende for den nasjonalkarakteren som var selve kjennetegnet på nasjonen (Moxnes 2012:155–56). Siden det var borgerskapet som hadde den idémessige definisjonsmakten, ble (mannlig) «karakter» forstått ut fra borgerlige verdier, som dyder, ansvar og redelighet. I Sverige og Storbritannia ble de borgerlige verdiene definert i motsetning til adelens egenskaper; adelen la mer vekt på ytre aspekter som status, rang og tradisjon. Siden adelen var avskaffet i Norge, var motsetningen til adelen som samfunnsklasse ikke like aktuell; det er snarere dekadansen, kunstnere og bohemer som fremstilles som motsatsen til den borgerlige karakter.

Maskulinitet som karakter i et individualistisk perspektiv var typisk også for de norske universitetsteologene og avspeiler nok deres sosiale tilhørighet i borgerskapet. Denne tilhørigheten tematiseres ikke i Jesusfremstillingene, men kommer indirekte fram ved at det ikke er sosial klasse, men individet som står i fokus på en måte som var karakteristisk for borgerskapet. Dette er typisk for en liten bok, *Mannen Jesus*, skrevet av den kjente teologen og biskopen Eivind Berggrav (Berggrav 1921), som kan sees som en avslutning på denne perioden av moderniteten. Den oppgaven Berggrav stiller seg, er *ikke* å skrive en studie av den historiske Jesus, men å gå til evangeliene med spørsmålet «Hvordan var han egentlig» og danne seg et personlig bilde ut fra det. Samtidig ville Berggrav ikke bare tegne et bilde basert på egne følelser, han ville bruke en faglig tilnærming, slik en ellers ville studere «historiske personers sjelsliv,» nemlig gjennom psykologi. Dette gjør aktualiseringen og moderniseringen av Jesus tydeligere, det er åpenbart at bildet av Jesus skal tjene til å skape et bilde av Jesus moderne mennesker kan identifisere seg med (Heiene 1992:185).

Berggravs utgangspunkt var det samme som Chr. Bruuns og Lyder Bruns: kunstnere og teologer hadde tegnet et bilde av Jesus med «himmelsk preg». Det skulle tjene til å fjerne Jesus fra andre menn, men resultatet var et utvisket Jesusbilde; ansiktsuttrykket var «vekt og ubestemt. *Han ble ingen man* (min utheving).» Med et lidende, sørgmodig ansikt fremsto han som «et *tre*tt menneske» (Berggrav 1921:9–10). Berggrav ville tegne et bilde som var motsatt av dette.

Et sentralt kapittel omhandler karaktertrekket «mandig» (Berggrav 1921:34–47). Berggrav avviser først at «mandig» kan ses i motsetning til «det kvinnelige». Det

ville føre til at det sterke og strenge ville bli tilskrevet mandighet, og det bløte og veke det kvinnelige. Men det mandige var spenningsfylt, og i likhet med Caspari og Brun beskriver Berggrav «mandighet» som ideal ved å avgrense det på to fronter. Det kan ikke være ensidig preget av det myndige, det ville bare representere det «harde og faste». Den som utelukkende er brå og selvsikker, er bare «et mannfolk», men ikke en mann. I tillegg trengs også hjertelag og uselviskhet. Hos Jesus finner Berggrav en egenartet vekselvirkning mellom det «mandige og det myke». Men samtidig må det myke avgrenses fra sentimentalitet, som han forstår som selvpoptatthet, og også fra andres beundring. Den kan slå ut i en «svakelig trang» til å bli beundret og til å være i sentrum. Jesus hadde ingen hang til sentimentalitet; Berggrav finner hos Jesus en (nesten ibsens?) evne til å kunne stå alene, til ikke å søke popularitet hos «massen».

Dessuten gjelder det å holde ufravikelig fram mot målet. Fortellingene om Jesu fristelse blir eksempler på hvordan dagens ungdommer må stå imot alt som vil ødelegge sinnet og svekke et målrettet liv. Et annet trekk ved Jesu mandighet var at han hadde en tro som viste seg i handling, som gav seg uttrykk i «nyskapsel, dåd». To ganger understreker Berggrav at Jesu mandighet står i kontrast til alt som smaker av «drivhusluft», en parallell til Casparis uttrykk for den harmoniske maskuline litteratur som var preget av en «sund og sterk ozonluft».

Hos Berggrav er det ikke kvinner og kvinnelighet som er mandighetens farer. Problemet ligger i mandigheten selv, oppgaven er å finne en middelvei mellom to typer fristelser og farer som menn var utsatt for. Bildene Berggrav bruker er interessante; det var uttrykk som sunn, frisk luft som ble brukt til å karakterisere maskulinitet. At mannsidealene i Jesusbildet til Berggrav virker som en beskrivelse av samtidens store maskuline ideal, friluftsmannen og ateisten Fridtjof Nansen, er derfor ikke overraskende (Lippe 2002). Norge var et folk der natur, friluftsliv og idrett kjennetegnet menn, særlig av borgerskapet.

Mannsidealet mellom umandighet og «mannfolk»

Jesusfortolkninger er alltid preget av sin tid og kontekst. Derfor er det ikke overraskende at fremstillingene av Jesus rundt 1900 avspeiler dilemmaene i å utforme en kristen maskulinitet i møte med moderniteten. At kvinnefrigjøringen og kritikken fra kvinnesakskvinnene i liten grad kommer til syne i denne litteraturen, er ikke overraskende i lys av Werners tese om at en konfesjonell, kristen kultur i det 19. århundre brukte maskulinitet til å uttrykke nasjonal identitet. Det er derfor mulig at reaksjonen på kvinnefrigjøringen kom indirekte til uttrykk i omformingen av mannsrollen gjennom en inkludering av «myke» egenskaper. At konkurransen i modernitetens samfunnsomforminger om makt, innflytelse og respekt i all hovedsak var en konkurranse med andre menn, avspeilet seg i at diskursen var preget av motsetningen mellom mannlighet og umannlighet.

Kritikken av umandighet som overfladiskhet og bløtaktighet rettet seg mot dekadansen i litteraturen og kunsten, den representerte farer som kunne ramme alle, for eksempel selvopptatthet og trangen til å bli beundret. Avskrekkingen var knyttet til at borgerskapets menn ikke måtte falle fra, i avhengighet og karakter-svakhet. Antakelig var det mer andre menn som var eksempler på en slik fare, enn kvinnene. Men selv om kritikken av umandige egenskaper ble rettet mot menn, som en oppfordring til vise ekte mandighet, ble umandige trekk karakterisert som kvinnelige, for eksempel som «vek kvindelig følsomhet».

Et perspektiv som ikke kommer så klart til uttrykk gjennom et analytisk perspektiv som setter opp mannlighet contra umannlighet, er kontrasten mellom mannlighet og det vi kunne kalle «hypermannlighet». I det norske materialet som har vært undersøkt her, blir den ideelle mannligheten også formet i motsetning til den ensidige, voldsomme og maktdominerte maskulinitet, karakterisert som «mannfolk». At den står så sterkt i dette materialet fra norske teologer, kan ha sammenheng med at det var en klassebestemt motsetning mellom idealer hos borgerskapets menn og «rough men» i arbeiderklassen. Denne kritikken av en hypermannlighet finnes for eksempel ikke hos Christopher Bruun, som i likhet med de engelske sosialistene så arbeiderklassens menn som idealer. Men heller ikke hos Caspari, Lyder Brun og Berggrav virker det som om kritikken av denne «hypermannligheten» er direkte rettet mot egenskaper som ble tillagt menn av arbeiderklassen. Snarere var kritikken rettet mot samtidens forfattere eller mot noe som fremstår som en fare for teologenes lesere eller tilhørere, det vil si, mest sannsynlig menn av borgerskapet.

Var det noen sammenheng mellom teologenes fastholding av kvinnes underordning som både gudeskap og «naturlig» og deres drøfting av manssrolle og mandighet? Nå skal det sies at de teologene som presenterte mandighet, og særlig Jesu mandighet, som uttrykk for det moderne, også var de som gikk lengst i å støtte kvinner med hensyn til rettigheter i kirken. Men Lein har rett når hun påpeker at også grundtvigianerne, som Christopher Bruun, inntok et vakkende standpunkt og hadde en androsentrisk bestemmelse av kvinnes kall (Lein 1981:34–36). Kan dette skyldes det som vi så i diskusjonen av den «moderne mannen»? Det skjedde en omforming av manssrollen ved at en tok avstand fra tradisjonelle uttrykk som fysisk mot og «barske» egenskaper, og inkluderte trekk som hadde vært assosiert med kvinnelige egenskaper, som omsorg og ømhet. Men *samtidig* fant teologene og andre kritikere av manssrollen det nødvendig å etablere mandighet i forhold til sin motsetning, og å avgrense seg fra «umandige» trekk og egenskaper. Så lenge mannlige teologer tenkte innenfor dikotomiske kategorier om kjønn, viste det seg at disse umandige egenskapene var slike som tradisjonelt var identifisert som *kvinnelige*.

NOTER

- 1 Et godt eksempel på at dette er mulig og relevant er den brede samlingen av essays i *Masculinities in Politics and War. Gendering Modern History* (Dudink, Hagemann, Tosh 2004).
- 2 Hansteen hadde en kommentar som passet til det også: «Det er gjennomgående at mennene, i alle fall teologene, så snart de tar sikte på kvinnene eller taler om seg selv i forhold til dem, forveksler seg selv så smått med Gud, Herren, Skaperen» (Hansteen 1999:406). I det aller siste er de kvinnelige pionerene i det 19. århundre blitt synliggjort, blant annet ved en årlig gjesteforelesning til minne om Aasta Hansteen ved Det teologiske fakultet ved Universitetet i Oslo.
- 3 Derfor fikk den første kvinne som tok embetseksamen i teologi i 1899 bare følge av én annen kvinne de neste 30 årene!
- 4 Han var sokneprest, professor i historie i Cambridge, kapellan for dronning Victoria, og samtidig sosialist og en utrettelig forkjemper for sosiale spørsmål.
- 5 Men uansett var nok denne type anerkjennelse begrunnelsen for at Brun på dette tidspunkt gikk inn for at kvinner i prinsippet kunne bli prester.

LITTERATURLISTE

- Andersen, Per Thomas 1992. *Dekadanse i nordisk litteratur 1880–1900*. Oslo: Aschehoug.
- Aukrust, Knut 1999. «Tro og vantrø i kirke og kultur». I: Bjarne Rogan (red.): *Norge anno 1900. Kulturhistoriske glimt fra et århundreskifte*. Oslo: Pax, 273–94.
- Berggren, Henrik 1997. «Modernity and the Nordic Concept of Youth». I: Øystein Sørensen og Bo Stråth (red.): *The Cultural Construction of Norden*. Oslo: Scandinavian University Press.
- Berggrav, Eivind 1921. *Mannen Jesus*. Oslo: Norges Kristelige Studenterbevegelse.
- Brandes, Georg 1883. *Det moderne Gjennembruds Mænd. En Række Portræter*. København: Gyldendal.
- Brun, Lyder 1904. *Jesu billede*. København: Gyldendal.
- Brun, Lyder 1917. *Jesu evangelium: en historisk fremstilling av Jesu forkyndelse*. Kristiania: Aschehoug.
- Bruun, Christopher 1894. «En nytaarspreken». *Kirke og Kultur* 1:305–310.
- Bruun, Christopher 1898. *Om Jesus som menneske*. Kristiania: Steenske.
- Caspari, Theodor 1900. «Det feministiske drag ved den nyeste norske litteratur». *Kirke og Kultur* 7:7–22.
- Dudink, Stefan, Karen Hagemann og John Tosh 2004. *Masculinities in Politics and War. Gendering Modern History*. Manchester: Manchester University Press.
- Ekenstam, Claes 2006. «Män, manlighet och omanlighet i historien». I: Jørgen Lorentzen og Claes Ekenstam (red.): *Män i Norden. Manlighet och modernitet 1840–1940*. Möklinta, SE: Gidlunds.
- Gay, Peter 1992. «The Manliness of Christ». I: R.W. Davis og R.J. Helmstadter (red.): *Religion and Irreligion in Victorian Society: Essays in Honour of R.K. Webb*. London: Routledge.
- Hall, Donald E. (red.) 1994. *Muscular Christianity: Embodying the Victorian Age*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Hansteen, Aasta 1878. *Kvinden, skabt i Guds Billed: en Fremstilling*, H. 1. Kristiania: [s.n.].
- Hansteen, Aasta 1999 (1878). «Strøtanker». I: Jan-Erik Ebbestad Hansen (red.): *Norsk tro og tanke*. Oslo: Tano Aschehoug.
- Heiene, Gunnar 1992. *Eivind Berggrav. En biografi*. Oslo: Universitetsforlaget.
- Hughes, Thomas 1896 [1879]. *Tom Brown's Schooldays*: MacMillan: London.
- Hughes, Thomas 1896. *The Manliness of Christ*. Philadelphia: Altemus.
- Jarlert, A. 2011. «A Manly Queen With Feminine Charm. Intersectional Perspectives on Gender». I: Yvonne Maria Werner (red.): *Christian Masculinity. Men and Religion in Northern Europe in the 19th and 20th Centuries*. Leuven: Leuven University Press.
- Kolnar, Knut 2006. «Volden». I: Jørgen Lorentzen og Claes Ekenstam (red.): *Män i Norden. Manlighet och modernitet 1840–1940*. Möklinta, SE: Gidlunds.
- Krog, Gina 1999. «Noen ord om kvinnesakens utvikling og adgang til høiere utdanning» (utdrag). I: Jan-Erik Ebbestad Hansen (red.): *Norsk tro og tanke*. Oslo: Aschehoug.
- Leersen, Joep 2006. *National Thought in Europe. A Cultural History*. Amsterdam: Amsterdam University Press.
- Lein, Bente Nilsen 1981. *Kirken i felttog mot kvinnefrigjøring. Kirkens holdning til den borgerlige kvinnebevegelse i 1880-årene*. Oslo: Universitetsforlaget.
- Lippe, Gerd von der 2002. «Fridtjof Nansen – the Making of His World of Men». *The Sports Historian* 22 (2):98–118.
- Lorentzen, Jørgen 1998. *Manlighetens muligheter*. Oslo: Aschehoug.

- Lorentzen, Jørgen og Claes Ekenstam (red.) 2006. *Män i Norden. Manlighet och modernitet 1840–1940*. Möklinta, SE: Gidlunds.
- Mosse, George L. 1996. *The Image of Man: The Creation of Modern Masculinities*. Oxford: Oxford University Press.
- Moxnes, Halvor 2012. *Jesus and the Rise of Nationalism: a New Quest for the Nineteenth-Century Historical Jesus*. London: I.B. Tauris.
- Norderval, Kristin Molland 1982. *Mot Strømmen. Kvinnelige teologer i Norge før og nå*. Oslo: Land og Kirke / Gyldendal Norsk Forlag.
- Petersen, Fredrik 1880. *Hvorledes bør Kirken møde nutidens Vantro?* Kristiania: Lutherstiftelsen.
- Stammes, Haldis Buer 2012. *Theodor Caspari. Naturverner, romantiker og polemiker*. Oslo: Dreyer.
- Stenius, Henrik 1997. «The Good Life is a Life of Conformity: The Impact of Lutheran Tradition on Nordic Political Culture». I: Øystein Sørensen og Bo Stråth (red.): *The Cultural Construction of Norden*. Oslo: Scandinavian University Press.
- Sørensen, Øystein og Bo Stråth (red.) 1997. *The Cultural Construction of Norden*. Oslo: Scandinavian University Press.
- Thorkildsen, Dag 1997. «Religious Identity and Nordic Identity». I Øystein Sørensen og Bo Stråth (red.): *The Cultural Construction of Norden*. Oslo: Scandinavian University Press.
- Tjeder, David 2006. «Borgerlighetens sköra manlighet». I: Jørgen Lorentzen og Claes Ekenstam (red.): *Män i Norden. Manlighet och modernitet 1840–1940*. Möklinta, SE: Gidlunds.
- Van Osselaer, Tine og Alexander Maurits 2011. «Heroic Men and Christian Ideals». I: Yvonne Maria Werner (red.): *Christian Masculinity. Men and Religion in Northern Europe in the 19th and 20th Centuries*. Leuven: Leuven University Press.
- Vance, Normann 1985. *The Sinews of the Spirit. The Ideal of Christian Manliness in Victorian Literature and Religious Thought*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Werner, Yvonne Maria (red.) 2011. *Christian Masculinity. Men and Religion in Northern Europe in the 19th and 20th Centuries*. Leuven: Leuven University Press.